

**КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИНИН БАСЫЛМАЛАРЫ: 74
СӨЗДҮК СЕРИЯСЫ: 2**

ТҮРКЧӨ – КЫРГЫЗЧА СӨЗДҮК

50.000 сөз

Түзгөн: Гүлзура Жумакунова

БИШКЕК-2005

УДК 80/81
ББК 81.2-4
Т 92

Кыргыз Республикасынын Билим берүү министирлиги тарабынан
«Филология» адистиги боюнча кошумча окуу куралы катары
басып чыгарууга сунуш кылынды.

Буйрук № 422163

Рецензиялагандар:

Кыргыз ИАнын академиги профессор Б.Ө. Орузбаева,
профессор С.Ж. Жигитов

Т 92 **Түркчө-кыргызча сөздүк** / түз. Г.Жумакунова. – Б.: – 1000 б.

ISBN 9967-22-903-9

“Түркчө-кыргызча сөздүк” кылымдар бою бири-биринен узак жашаган эки түрк тилинин: огуз тил тобунун өкүлү Түркия түркчөсү менен кыпчак тил тобунун өкүлү кыргыз түркчөсүнүн бүгүнкү адабий тилдеринин мисалында бул тилдердин өнүгүш, өзгөрүш процесстерин, орток жана айырмалуу тараптарын кеңири чагылдырып берет.

Сөздүк ошондой эле түрк жана кыргыз тилдерин үйрөнүү, үйрөтүү, түрк тилинде жарык көргөн көркөм, илимий-популярдуу ж.б. адабияттарды, басма сөз материалдарын окуу, которуу иштеринде пайдалуу болмокчу. Сөздүктөн түрколог адистер, котормочулар, мугалимдер, дипломаттар, чыгыш таануу факультеттеринин студенттери, басма сөз кызматкерлери жана түрк, кыргыз тилдерине кызыккан коомчулуктун ар кандай өкүлдөрү пайдалана алышат.

Т 4602030000-05
ISBN 9967-22-903-9

УДК 80/81
ББК 81.2-4
©КТМУ, 2005

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 74
SÖZLÜK DİZİSİ: 2

TÜRKÇE – KIRGIZCA **SÖZLÜK**

50.000 kelime

Hazırlayan: Gülzura CUMAKUNOVA

BİŞKEK-2005

Эне тилиме эстелик

Ана dilime артаған

КИРИШ СӨЗ.

XXI кылымдын босогосунда эгемендүүлүгүнө жетишкен Кыргыз мамлекетинин эң алды менен колго алган маселелеринин бири Кыргызстандын түпкүлүктүү калкы - кыргыздардын улуттук тили болгон кыргыз тилине мамлекеттик тил статусунун берилиши болду. Муну менен катар кыргыз тилин бир эгемендүү мамлекеттин тили катары өлкөнүн бүгүнкү күндөгү тил жаатындагы бүтүндөй жүгүн аркалай ала турган, кыргыз коомчулугунун саясий, экономикалык, социалдык жана маданий ыктыяждарын толук камсыз кыла ала турган дареметтүү, күчтүү тилге айландырыш маселеси бүтүндөй кыргыз айдындарына, тилчи адистерине жүктөлгөн болду.

Билинген тарыхый даректерде б. з. ч. 201-жылдан тарта белгилүү болгон кыргыздардын тили өзүнүн байыртадан бүгүнкү күнгө чейин жашап келген узун тарыхынан улам түркологияда танылгыс бир тарыхый орунга эгедер. Кыргыз тили жазма адабий тилге ээ болгон бир кылымга жетпеген мөөнөт ичинде белгилүү даражада грамматикалык, лексикалык, лексикографиялык жактан иликтөөгө алынды. Ар кыл максаттагы жана көлөмдөгү грамматикалар, кыргыз лингвистикасынын түрдүү тармактарына арналган жүздөгөн эмгектер жарык көрдү.

Кыргыз тилинин сөз байлыгын топтоодо жана жарыялоодо кыргыз лексикографтары да көрүнүктүү иштер аткарышты. Жалпы түрк лексикографиясынын сыймыгы жана шедеврлеринен бири болгон К.К.Юдахиндин "Кыргызча-орусча сөздүгүнүн" артынан жарыяланган "Орусча-кыргызча сөздүк", "Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү", кыргызчанын антонимдик, синонимдик, фразеологиялык, диалектологиялык сөздүктөрү жана ондогон терминологиялык сөздүктөр кыргыз тилинин бай сөз казынасын ар тараптуу чагылдырууда белгилүү кызмат өтөп келди.

Кыргыз лексикографиясынын тарыхына көз чаптырганыбызда котормо сөздүктөрдүн көбүнчө орус, англис, француз, немец сыяктуу дүйнөлүк тилдер менен катышта жасалганына күбө болобуз. Ал эми түрк тилдери арасында котормо сөздүк түзүү тажырыйбасы эмнегедир этибарга алынбай келет. Маалым болгондой, мунун айрым объективдүү жана субъективдүү себептери бар.

Тарыхый жактан кыргыздар кыпчак, карлук тобундагы түрк тилдүү калктардын өкүлдөрү менен кылымдар бою канатташ жашап, карым-

катнаш жасап, ички жана тышкы таасирлерге чогуу кабылып келгендигинен улам бул элдердин сөздүк фондунда белгилүү өлчөмдө окшош сөз катмарлары орун алганы байкалса, огуз тобундагы түрк тилдери менен кыргыз тилинин алакасы белгилүү тарыхый себептерден улам бир кыйла солгун өнүккөн. Бул жерде огуз тобундагы тилдердин кыргыздардан географиялык эле алыстыгы эмес, Анадолу түрктөрү сыяктуу бул топтун ири өкүлүнүн саясий, экономикалык өз алдынчалыгы да маанилүү роль ойногон.

Түркия түркчөсүнүн 600 жылга жакын убакыт дүйнөнүн эң ири державаларынан бири - Османлы Императорлугунун мамлекеттик тили катары жазма жана оозеки формаларын үзгүлтүксүз жашатылып келиши бул тилдин тынымсыз өнүгүш-өсүш үстүндө болушун шарттаган. Азия, Африка, Европа сыяктуу үч материкке жайылган бул Императорлуктун ички, тышкы байланыштарын толук камсыз кылууга жараган түрк тили, арап, фарс жана белгилүү өлчөмдө европа (негизинен француз) тилдеринин күчтүү таасирине кабылганына карабастан, калктын тилинде өзүнүн түпкү насилинен эч качан ажыраган эмес.

Османлы Императорлугу кыйрап, 1923-жылы Түркия Республикасы орногондон кийин мамлекеттин биринчи кезектеги иш-чараларынын бири - жалпы элдик мүнөзгө ээ болгон тил реформасын ишке ашыруу, Османлы Императорлугунун кийинки доорлорунда абдан өөрчүп кеткен жазма адабий тил менен элдик оозеки тил ортосундагы кескин обочолонууну жоюу болгон.

Тил реформасынын демилгечиси, Түркия Республикасынын негиздөөчү, улуу көсөм Мустафа Кемал Ататүрктүн көрсөтмөсү жана жекече салымы менен бул реформа өлкө чапында ийгиликтүү ишке ашырылган.

1932- жылы тил реформасын ишке ашырууга арналган расмий курулуш - Түрк Тил Курумунун (Комитети) түзүлүшү жана 1928-жылы арап алфавитинен түрк тилинин фонетикалык түзүлүшүнө ылайыкталган латын алфавитине өтүш да аталган реформанын башкы максаты болгон арап, фарс таасиринен кутулуу, тар ганакей аристократиялык чөйрөнү тейлеп келген османлычаны элдин калың катмарына жеткиликтүү болгон адабий түркчө менен алмаштыруунун маанилүү кадамдарынан болгон.

1920-жылдардын аягы 1930-жылдардын башынан тарта баштатылган "тилди тазалоо" же "түрктөштүрүү" саясаты калктын тилине негизделген жаңы жалпы элдик адабий тилди жаратуу максатын көздөгөн. Бул саясаттын негизинде жаткан аракеттер нукура түрк сөздөрүн, мүчөлөрүн жана сөз айкаштарын топтоо, жандандыруу, алардын үлгүсүндө жаңы сөздөрдү жасоо жана жалпы элдик адабий тилдин нормаларын иштеп чыгууга багытталган. Бул үчүн жасалган иш-чаралар негизинен үч багытта: эски жазма булактардын тилин тескеп чыгуу, Анадолунун бүтүн

диалект, говорлорунун материалын топтоо жана түрк тилинин бүтүн сөз жасоо каражаттарын ийкемге келтирүү менен жаңы сөздөрдү-неологизмдерди жаратуу сыяктуу үч салаада жүргүзүлгөн.

Түрк тилинин жеке өзүнө тиешелүү мындай ички булактары менен катар бул ишке тектеш түрк тилдеринин материалдары да кеңири тартылган. Ошол кездерде, К.К. Юдахиндин 1940-жылы Москвадан жарык көргөн 25 миң сөздүү "Киргизско-русский словарь" ("Кыргызча-орусча сөздүгүнүн") Абдуллах Таймас тарабынан түркчөгө которулуп, 1945-жылы басылып чыгышы да мына ушул демилгенин шарапаты менен болгон. Сөздүктө оригиналындагы кийин сынга алынып, оңдолуп чыккан мүчүлүштөрү жана кемчилдиктеринин орун алып калышы (К.К. Юдахин "Сөздүгүнүн" 1965- жылкы басышында 40 миң сөз камтылган), котормо калпыстыктыктарына карабастан, бул сөздүк кыргызча менен түркчө арасындагы алгачкы тил байланыштарынын көпүрөсү катары алигиче кызмат өтөп келе жатышы менен баалуу.

Албетте, бүгүнкү абалында түрк тилине ар кандай кемчиликтен, калпыстыктардан алыс бир идеал тил сыпатын ыйгаруудан алыспыз. Ар кандай эле өнүгүүдөгү улуттук тил сыяктуу Түркия түркчөсүнүн өзүнө тиешелүү проблемалары бар, бирок кантсе да бүгүн жаңыдан мамлекеттик тил статусуна ээ болуп отурган жаш адабий түрк тилдеринин Түркия түркчөсүнүн калыптаныш, өнүгүш тарыхынан, өзгөчө тил реформасы тажырыйбаларынан ала турган сабактары арбын.

Түрк-кыргыз байланыштары ар тараптуу өнүктүрүлө баштаган ушул тапта, ар кандай максаттагы жана көлөмдөгү түркчө-кыргызча, кыргызча-түркчө сөздүктөрдүн даярдалышына муктаждык туулууда. Түрк тили Кыргызстанда англисче жана орусчадан кийин эле үйрөнүүсү кааланган таңсык тил абалына келүүдө. Айрыкча Түркия университеттеринде түркология бөлүмдөрүнүн, Кыргызстанда кыргыз, түрк тилдеринде сабак берген университеттердин, мектептердин ачылышы, алардын окуу жана илимий-педагогикалык адабияттар жана адистер менен камсыз кылынышы аталгандай сөздүктөргө болгон талапты күн санап арттырууда. Сөздүгүбүздүн асыл максаттарынан бири түрк республикаларында артып бараткан түрк тилин үйрөнүү талабына көмөкчү болуу.

Сөздүктүн бир башка максаты, балким эң маанилүүсү, азыркы кыргыз тилинин сөз каражаттарынын бүтүн дареметин кыргыз коомчулугунун көз алдына тартуу. Муну Түркия түркчөсү сыяктуу түрк тили үй-бүлөсүнүн эң күчтүү өкүлүнөн котормо жолу менен берүү кыргыз коомчулугунун соңку жылдарда өз эне тилине карата мамилесине өзгөртүү киргизери тилегинен улам да өзгөчө мааниге ээ.

Китептин биринчи бетине "Эне тилиме эстелик" сөзү да мына ошол максатта коюлду. Билингендей, кыргызчада **эстелик** сөзүнүн эки мааниси бар: 1.тартуу, белек. 2. орнотулган эстелик. Мен жасаган кызматым

элим үчүн ушул эки мааниде тең түшүнүлүшүн каалар элем.

Демейде жазма тилдин пайда болушу, оозеки тилдин жазуу шеки-лине өтүшү элдик тилдин жергиликтүү чектелген мүнөзүн жоюп, улуттук тил катары белгилүү нормалар, эрежелер аркылуу өнүгө баштарынан улам дагы бир бийик баскыч болуп саналат. Болгону бул өтүш маалында элдин кылымдар бою жашатып келген тилинин турпатына доо кетпесин жана ал өзүнүн жаңы тулкусунда жашоо күчүн жоготпосун. Баамыбызга караганда, кыргыз тили жазуу түрүнө өткөн кезде алфавитте болсун, орфография, орфоэпия принциптеринде болсун тилдин табиятына терс келген бир катар калпыстыктар кетирилген. Алар бүгүн тилдин өзүнө өзү чоочун чыгып, кедеринин кетишине себеп берип отурат. Бул жагдай тилдин муундан муунга өткөрүлүшүндө олуттуу жарака пайда кылып, жаңы муундун өз эне тилин жармач көрүп жеришине, анын мүмкүнчүлүктөрүнө ишенбөөсүнө, жашоосунун эң маанилүү байланыш каражаты эмес, ага кыргыз атын гана берген артыкбаш жүк катары көрүшүнө алып келүүдө.

Бир улуттун тилинин анын эркин, эгемен мамлекет болгон чагында жоголуу коркунучуна учурашы тарыхта көрүлбөгөн окуя. Тилекке каршы, Кыргызстандагы улуттук тилдин абалын изилдеген эл аралык маалымдоо уюмдарынын фактылары жана өзүбүздүн байкоолорубуз да мына ушул чындыкты ырастай турган жөндө.

2005-жылдын 24-мартында Кыргызстанда болуп өткөн саясий төңкөрүштүн эң таасын түрткүлөрүнөн бири да кыргыз калкынын экономикалык кыйынчылыктары менен катар эле улуттук дөөлөттөрүнөн, баарыдан мурда эне тилинен ажырап калып бара жатканы, өз тилинде жогорку билим ала албай, жыйын өткөрө албай, укугун талаша албай, иш кагаздарын жүргүзө албай жатканы тууралуу дартына кулак какпаган, социалдык жактан өз өлкөсүндө мүңкүрөгөн абалга келишине каамарабаган бийликтегилерге карата кайнаган кыжырынын сыртка атылып чыгышы болду.

Мындан бир канча жыл мурун Түркияга келгенимде калкынын тил кыйынчылыгы жок бир ортомдо жашаганын көргөнүмдө чыныгы эркиндик деп ушуну айт деген элем. Бул улуттун да кылымдын башында биздикиндөй тил запкысын тартканын, бирок ийгиликтүү жүргүзүлгөн тил реформасынан кийин элдин тилине таянган адабий тилин түзүүгө жетишкенин билгенимде, бул тилди мыктап үйрөнүп, түркчөдөн кыргызчага котормо сөздүк түзүүнү өзүмө максат кылган элем.

Түркияда калган 12 жылдык мөөнөттүн жарымына жакынын назарларыңыздарга сунуп отурган ушул сөздүк менен алпурушуп өткөрдүм. 50 миң сөздү камтыган бул сөздүк Түркия түркчөсү менен кыргыз тилинин учурдагы жазма адабий тилдерине негизделген.

Кыргыз же бир башка түрк тили өнүгүш тарыхынын ушул жаңы этабында келген жеринен улап илгерилеп кетүүсү үчүн оболу өзүнүн тил чөйрөсүнө жакшылап баа берүүсү зарыл. Тилимин өнүгүшүнө жолтоо

болгон нерсе эмне деген суроого жооп табуусу, тилин таасирдүү кыла турган, элине толук жарамдуу кызмат бере ала турган абалга келтирүүнүн амалын издөөсү керек. Ал үчүн керектүү чаралар, жолдор, таасын тажырыйбалар болсо, тартынбастан алып пайдалануусу лаазым.

Бүгүн Кыргызстанда 20-жылдардын башында түрк тили туш болгон жана тил реформасынын жасалышын талап кылган абалга окшош бир абал өкүм сүрүп жатат. Кудум эле Түркияда Республика дооруна чейинки османлыча менен элдин тилиндеги ажырым сыяктуу азыр Кыргызстанда да көбүнчө кыргызча сүйлөгөн жана орусчаны жакшы билбеген элет калкы менен кыргызча билбеген шаар кыргыздары арасындагы тилдик айырма күчөп бара жатат. Жаңылыш жүргүзүлгөн тил саясатынын айынан орус тилинин күн санап артып бараткан үстөмдүгү жаңы муундун өз келечегин гарантия алдына алуу жана коомдо каалаган абалга келүүсүнүн бир каражаты катары орус жана англис тилдерине багыт алышына, өз эне тилинен алысташына себеп болууда.

Жазган сөздүгүмдүн ар бир макаласын өз тилине жана улуттук наркына кайдигер көрүнгөн бул массанын көңүлүн буруп, улуттук сезими ойгонор, эне тилинин 700 жылдык жазма адабий тил салты болгон бир тилдин каршысында эч кыйналбай, нукура байлыгы, табигый турушу менен тең келе ала турган күчтө жана кудуретте экенин көрүп эсине келер деп жаздым.

Түркия түркчөсү сыяктуу Түрк дүйнөсү ичинде функционалдык жактан өнүккөн, ийкемдүү, узун убакыт бою мамлекеттик жана адабий тил болуу тарыхына эгедер, сөз жана термин жасоо кудурети жетик бир тектеш тил менен котормо сөздүк түзүү аркылуу кыргыз тилинин да бул тилден кем калбай турган, коомдун бүтүн талаптарын аркалай аларлык дареметке жана байлыкка эгедер экенин, бар болгону жыш колдонулбаганы үчүн жандуулугун жана жарамдуулугун жогото баштаганын көрсөтүш, жаңы муундун өз тилинин кудуретине болгон ишенимин ойготуш сөздүгүбүздүн башкы максаты болду.

Сөздүктүн сөз тизмеси дүйнө лексикографиясынын талашсыз мыкты үлгүлөрүнөн болгон “Büyük Türkçe-Rusça Sözlük” (“Большой турецко-русский словарь”; 1977), “Советский энциклопедический словарь”(1989), “İngilizce-Türkçe/ Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü” (1998), “Çağdaş Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü”, “The Oxford Turkish-English Dictionary” (1984), “Türkçe Sözlük” (8-9-басылыш, 1988; 1998), “Anabritanika” (1-32-томдор, 1993-1994) сыяктуу маанилүү булактарга таянып түзүлдү.

Түрк жана кыргыз тилдеринин жалпы сөз корун ортого чыгаруу сыяктуу сөздүктүн үчүнчү бир максаты бул тилдердеги орток сөздөр менен туруктуу сөз айкаштарына жана макал-лакаптарга кеңири орун берилишин шарттады. Азыркы түрк адабий тилин негиз алган сөздүктүн макалаларынын арасында *диал.*, *ооз.*, *эск.* кыскартуулары алдында

жергиликтүү диалекттерге, оозеки тилге жана эскирген сөз катмарына тиешелүү сөздөрдүн берилиши мына ушул себеп менен түшүндүрүлөт.

Сөз макалалары окуучуга котормо тактыгын жана билги молдугун камсыз кылган эл аралык принциптердин үлгүсүндө жайгаштырылды. Сөздүктүн түркчө бөлүгүнүн жазылышында 2000-жылы жарыяланган түрк тилинин орфографиялык эрежелери (“İmlâ Kılavuzu”), ал эми кыргызча бөлүгүнүн жазылышында болсо, “Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү” (1983), ошондой эле кыргыз тили боюнча жарык көргөн бардык сөздүктөр менен энциклопедиялык эмгектер жетекчиликке алынды.

Кыргызча менен түркчөдө түрдүү алфавиттердин колдонулушу сөздүктүн жазылышындагы оорчулуктардын эң башкыларынан болду. Макала ичинде сегиз түрдүү жазма шекилинин колдонулганын жана көптөгөн белгилердин тынымсыз алмашып турганын эске алсак, терүү ишинин канчалык машакаттуу болгону дайын болот.

Экинчи бир кыйынчылык түркчөдөгү татаал сөздөрдүн жазылышындагы ыраатсыздык, алардын макала ичине алынышы же өз алдынча берилиши боюнча белгилүү критерийлердин иштелип чыкпагандыгы болду. “Türkçe Sözlük”тө эки же үч сыңардан турган татаал сөздөрдүн өзүнчө макала башы болуп берилиши да биздин баштан тутунган принциптерибизге ылайык келбеди. “Türkçe-Rusça”, “Türkçe-İngilizce” сөздүктөрдүн түзүүчүлөрү да ушул эле кыйынчылыктарга туш келип, андан көпчүлүк татаал сөздөрдү бириктирип жазуу аркылуу чыгышкан экен. Биз болсо принцип катары түркчөнүн азыр күчүндө болгон орфографиялык эрежелерине таянганыбыз үчүн аларды жетекчиликке алууга мажбур элек. Бул маселени бөлөк жазылган татаал сөздөрдүн баарын тиешелүү макала ичине алып, ал эми бирге жазылгандарын өз алдынча макала түрүндө берүү менен чечтик.

Тарыхый жактан жазма адабий тил катары жашап келген түркчө менен жазма адабий тил традициясы үзүл-кесил болуп, жалпысынан оозеки тил катары жашаган кыргызчанын кабыл алынган сөздөр катмары боюнча да айырмачылыктары арбын экени айгинеленди. Мисалы, кыргызча менен түркчөдөгү арапчадан жана фарсчадан кирген сөздөрдүн айтылышы менен маанисиндеги айырмачылыктар өз-өзүнчө изилдөө объектиси боло турганчалык даражада экени байкалды. Батыш тилдеринен кирген орток сөздөр да кыргызчага негизинен орус тили аркылуу, ал эми түркчөгө көбүнчө француз тили аркылуу киргени жана ошол тилдердин өзгөчөлүктөрүн алып жүрөрү аныкталды.

Жалпы түрк сөз катмарынын сакталыш даражасы да аталган тилдерде бирдей эмес экени көрүлдү. Түркия түркчөсүндө бул сөз катмары көбүнчө Анадолу диалектилеринде сакталганы үчүн ортодогу параллелдиктер кээде оозеки тил менен диалекттердин фактыларына таянып чыгарылган учурлар болду. Бирок бул өңдүү адаттан тышкаркы

көрүнүштөр тийиштүү кыскартуулар менен коштолгону үчүн сөздүктүн негизги чийини болгон адабий тил чийининен чыгылган жок.

“Түркчө-кыргызча сөздүк” кылымдар бою бири-биринен узак калган огуз тил тобунун өкүлү болгон Түркия түркчөсү менен кыпчак тил тобунун өкүлү кыргызчанын мисалында түрк адабий тилдеринде кандай таасирлерден кандай өзгөчөлүктөр келип чыкканын көрсөтүүсү менен да түркологияга белгилүү салым кошот деген ойдобуз.

“Түркчө-кыргызча сөздүктүн” аталгандай бийик максаттар үчүн кызмат бере турганы сыймыктуу иш. Ошону менен катар эле ар кандай туңгуч чыгармада кездеше турган кемчилдиктер, мүчүлүштөр байкала турган болсо, окурмандарымын буга түшүнүү менен мамиле кылып, айта турган сын пикирлери, түзөтүүлөрү, кеңештерине ачык экеними билдиремин жана gulzura@yahoo.com интернет адресим аркылуу улаштыра турган мессаждары үчүн алдын ала ырахматымы айтамын.

Сөздүк түрк тилин үйрөнүү, үйрөтүү, түрк тилинде жарык көргөн көркөм, илимий-популярдуу ж.б. адабияттарды, басма сөз материалдарын окуу, которуу иштеринде пайдалуу болмокчу. Сөздүктөн түрколог адистер, котормочулар, мугалимдер, дипломаттар, чыгыш таануу факультеттеринин студенттери, басма сөз кызматкерлери жана түрк, кыргыз тилдерине кызыккан коомчулуктун ар кандай өкүлдөрү кеңири пайдалана алышат.

Сөздүктүн узун сүргөн даярдалышы учурунда мага ар дайым дем берип, сабырдуулук менен колдошкон атам Турганбаев Жумакунга, жолдошум Сайдилканов Разакка, кадырлуу даанышмандарым Кыргыз Илимдер Академиясынын анык мүчөсү, Профессор Доктор Бүбийна Орузбаевага, Профессор Доктор Салижан Жигитовго жана ак дилден тилектеш болгон ар кимге терең ыраазычылыгымы билдиремин.

Доцент Доктор Гүлзура Жумакунова
Автор

СӨЗДҮКТҮН ТҮЗҮЛҮШ ЖАНА КОЛДОНУШ ПРИНЦИПТЕРИ

Сөздүк-макалалардын жайгаштырылыш принцибинде окурманга маалымат молдугун, колдонуш жеңилдигин камсыз кылуучу эл аралык лексикографиянын ыкмалары пайдаланылды.

Сөздүк-макалалардын жайгаштырылыш тартиби төмөнкүдөй принциптер аркылуу жолго коюлду.

1. Сөздүк макаласы катары түрк тилинин уңгу түрүндөгү тубаса сөздөрү жана курама мүчөлөрү аркылуу жасалган туунду сөздөрү алынды. Түркчө макала башы болуп келген сөз жана мисалдар коюу кичине латын тамгалары менен, котормо бөлүгү болсо, ачык кичине кирил тамгалары менен жазылды. Баш тамгалар тек гана энчилүү аттар үчүн колдонулду. Сөз маанилери арап цифрасы менен чекит коюлуп, ал эми фразеологиялык маанилер кашаа алдында арап цифралары менен ажыратылды. Мисалы:

dalmak 1.сууга чумкуу/сүнгүп кирүү. 2.(*бир ишке/ топка/ жерге*) бат кирип кетүү, сүзө качырып кирүү, аралашып кетүү ... **dalıp çıkmak** 1)(*деңизде/ көлдө ж. б.*) чумкуп-калкып сүзүү. 2)(*деңизге/ көлгө*) чөмүлүп чыга калуу. 3)бир киргенде бир топ жерге кирип-чыгуу.

Сөз маанилеринин ирети болсо, эң көп колдонулган негизги маанисинен кошумча маанилерине, андан өтмө (*өтм.*), андан образдуу (*арго*) маанилерине карай жайгаштырылды, керектүү жерде мисалдар менен коштолду. Сөз маанилеринен кийин ошол сөзгө тиешелүү калыпташкан сөздөр, фразеологизмдер, макалдар алфавиттик тартип менен эч кандай ажыратуучу белги коюлбастан жайгаштырылды.

Сөз айкаштарынын иретин белгилөөдө макала башы сөзгө жалганган мүчөлөрдүн эмес, экинчи сөздүн башталгыч тамгалары этибарга алынды. Мисалы:

adam ... -a dönmek адам/киши болуу. **~ına göre** кишиге жараша. **~ içine çıkmak** элдин алдына чыгуу, эл көзүнө көрүнүү. **~dan saymak** киши катары көрүү ж.б.

Макала башы сөз макаланын ичинде ~ белгиси менен белгиленди. Мындай алмаштыруу макала ичиндеги мисалдарга, туруктуу сөз айкаштарына жана макал-лакаптарга да жайылтылды. Сөзгө мүчө улангандагы ар кандай тыбыштык өзгөрүүлөрдө (тыбыш түшүү, жумшаруу ж.б.) ~ белгиси сөздүн ошол өзгөргөн шекилин белгилей тургандай колдонулду.

açıklık,-ğı ... fikrin ~ı пикирдин ачыктыгы.

cürüm,-rmü ... ~ü başkasının üstüne atmak күнөөнү башкага жаба салуу.

2.Котормо бөлүгүндө жакын синонимдик катыштагы сөз маанилери

бири-биринен үтүр менен ажыратылды.

ezici 1.эзүүчү, басмырлоочу, жан кейиткен. 2.басымдуу, көпчүлүк.

Бир өңчөй сөздөр эгер бир сөзгө байланып турса, алардын арасына теңдик белгиси (/) коюлду.

idareli 1.жакшы башкарылган/жетектелген /уюштурулган.

idarî башкарууга байланыштуу/тиешелүү.

3.Омонимдер ар бири өзүнчө макала болуп кирип, коюу кара рим цифралары менен белгиленди.

dolu I 1.толо, толтура. 2.көп, мол, бай. 3.ээленген, бош жери жок.

dolu II мөндүр.

4. Эки же үч түрлүү жазылышка ээ болгон сөздөрдүн эң көп колдонулганына ачыктама берилип, калгандарына болсо шилтеме к. (*кара*) колдонулду.

5. Толук маанилеш, уңгулаш, морфологиялык жабдылышында гана азыноолак айырмачылыгы бар сөздөр макала башы катары жанаша берилди.

içgüdülü, içgüdüsel 1.ичкүдүдөн чыккан, инстинк боюнча...

geğiriş, geğirme кекирүү. ..

6. Эгер макала башы сөз өз алдынча колдонулбаган, кайсы бир туруктуу сөз айкашынын же татаал сөздүн тутумундагы сөз болсо, анын биринчи сыңары гана макала башы катары алынып, кош чекит коюлуп, ~ белгисинен кийин калган бөлүгү жазылды. Кайталанма кош сөздөр үчүн (~ ~) белгиси коюлду. Эки, үч тутумдуу сөздөр бириккен сөз же **etmek, olmak** жардамчы этиштеринин биригип кеткен шекилдери болсо гана макала башы боло алды, болбосо калган бардык учурларда көп тутумдуу сөздөр биринчи сөздүн карамагында берилди.

hatır: ~ hutur же ~ ~ катыр-кутур же катыр-катыр (*бир катуу нерсени чайнаганда же үстүнө басканда чыккан үн*).

haşım : ~ ~ haşlanmak күнгө какталыш/куйкаланыш.

7. Окурманга жеңилдик келтирүү максаты менен сөздүктө сөз менен мүчө арасындагы ар кандай тыбыштык өзгөрүүлөр түрк орфографиясы эрежелерине ылайык чагылдырылды. Мындай учурлар макала башынан кийин үтүр, сызыкча коюлуу менен берилди.

а) Сөздүн аягы к, т, ч, п, ф сыяктуу каткалаң тыбыштар менен бүтүп, ага үндүү менен башталган мүчө уланса, түркчөдө бул тыбыштардын көбүнчө жумшарып кетери, айрым учурда өзгөрүүсүз калары да бул ыкма менен сөздүктө так көргөзүлдү.

kabak,-ğ 1.бот. кабак, ашкабак...

iç, -çi 1.ич, ички (ар кандай нерсенин ич бөлүгү, тыш сөзүнүн каршысы)....

kâğıt,-d кагаз....

saat, -ti саат....

mikrop, -bu микроб... .

б) Түркчөдөгү эки муундан туруп, экинчи мууну кууш үндүү (ы, и, у, ү) менен бүткөн түрк жана арап сөздөрүнө үндүү менен башталган мүчө уланса, ошондой эле **olmak, etmek** жардамчы этиштер менен биригип кеткен учурларда уңгуда үндүү түшкөнү байкалат. Мисалы (**sabır - sabrı - sabretmek, atıf - atfı - atfetmek** ж.б.). Мындай сөздөрдөгү уңгунун өзгөргөн шекили кошумча көргөзүлүп, бириккен шекили болсо, өз алдынча макала болуп кирди.

kadır, -dri..., kabız, -bzı... ilim, -lmi...,

seyir, - yri, ..., zikir, -kri..., ıtır, -trı...,

zikretmek 1.атын атоо, айтып эскерүү. 2.дин зикир чалуу.

в) Түрк тилине уңгу түрүндө тек үнсүз менен кирген, бирок үндүү мүчө уланганда кайрадан оригиналдакыдай катталган үнсүздөрдү калыбына келтирген арап сөздөрүндөгү өзгөрүүлөр да сөз болгон ыкма аркылуу атайын көрсөтүлдү.

hak, -kkl..., his, -ssi..., zan, -nni..., ret, -ddi....

Ал эми мындай сөздөрдүн **etmek, olmak** жардамчы этиштери менен биригип кеткен түрлөрү болсо, өз алдынча макала болуп кирди.

zannetmek (деп) ойлоо, саноо, түшүнүү...

reddetmek 1.жокко/жалганга чыгарыш, моюнга албаш...

г) Сөз ичинде же аягында жоон үндүүлөр катышып турганына карабастан, жалганган мүчөлөрү ичкерип кетүүчү чет элдик сөздөрдөгү өзгөрүүлөр да атайлап белгиленди.

alkol, -lü..., hayal, -li..., istikbal, -li...,

sıhhat, -ti..., saat, -ti... ж.б.

д) 3-жак таандык мүчө алган түрк сөздөрүнө табыш жөндөмө мүчөсүнүн жалганышында келип чыккан айырмачылыктар да сөздүктө атайын белгиленди.

balpeteği,-ni аарылар бал толтурган көзөнөктөр .....

başörtü,-yü жоолук .....

bayi,-i 1. сатуучу .....

8. Бир сөздүн түркчө, арапча же фарсча варианттары бирдей активдүү колдонумда болгон учурларда, бардыгына тең аныктама берилип, бири-бирине *сал.* (*салыштыр*) белгиси менен шилтеме жасалды.

matem аза. *сал.* **yas.**

kabiliyet,-ti жөндөм, шык, мүмкүнчүлүк, талант. *сал.* **yetenek.**

9. Кыргызча аныктама учурунда котормонун маанисине тактоо, толуктоо иретинде кошумчаланган сөздөр төмөнкүдөй жагдайларда негизги тексттен айырмаланып, курсив менен кашаанын ичинде же ар кандай кыскартуулар коштоосунда берилди.

а) Терминдердин кайсы илим тармагына тиешелүү экени атайын кыскартуулар менен (*биол. , геол. , мед. , тар. , ад. ж.б.*) белгиленди.

б) Котормо жетишсиз деп эсептелген учурлардын баарында курсив менен түшүндүрмө жасалды.

kadavra дене, өлүк (*тажырыйба жасоодо колдонулган*).

batman батман (*2,5'тен 10кг'га чейинки оордук өлчөмү*).

в) Кыргызча түшүнүгү болбогон түрк реалийлеринин (тамак-аш, кийим, салт, адабият, музыка түрлөрү ж.б.) аттары которулбастан берилип, түшүндүрмө менен коштолду.

kadayıf кадайыф (*түрк таттуусу; чий кадайыф, нан кадайыф, жалпак кадайыф сыяктуу түрлөрү бар*).

Hanefi 1.дин ханефилик (*Абу Ханифе тарабынан негизделген окуу жана мектеп*).

г) Зоология, ботаника терминдеринин эл аралык латынча аттары дээрлик кашаа ичинде курсив менен берилди.

ağustos böceği,-ni зоол. 1. цикада, үн чыгарып учкан коңуз (*Cicada plebeja*)

arpa 1. бот. арпа (*Hordeum vulgare*) ....

д) Макала башы сөздөрдүн колдонулуш жыштыгы, стилдик бөтөнчөлүгү атайын кыскартуулар аркылуу белгиленип көргөзүлдү.

ооз. (оозеки тилде), *шылд.* (шылдың сөз), *диал.* (диалектилик сөз).

е) Макала башы сөздөр атооч жөндөмөсүндө жекелик түрдө алынды. Ал эми түркчө кеңири колдонуудагы арапча сөздөрдүн уңгуга кыйыштырылган көптүк түр формалары өз алдынча макала болуп кирип, кайсы сөздүн көптүк түрү экени курсив менен белгиленди.

inşaat, -tı (*inşa'нын көпт. т.*),

ekâbir (*ekber'дин көпт. т.*)

10. Фразеологизмдерди мүмкүн болушунча толук же эң жакын кыргызча эквиваленти аркылуу берүүгө аракет жасалды. Бул мүмкүн болбогон учурда котормосу берилди. Кыргызча эквивалентинен кийин көпчүлүк учурда *сөзм. с.* (сөзмө сөз) белгиси менен котормосу курсивсиз кашаа ичинде берилди.

11. Түрк макалдарынын сөздүк-макала ичине алынышына атайлап чек коюлду. Түрк макалдарынан эки тилдин ортоктугуна күбө болуучу сөзмө сөз дал келгендерине жана мааниси өтө жакындарына гана орун берилди.

armut ağacından uzak düşmez мак. алма сабагынан алыс түшпөйт.

bal tutan parmağını yalar мак. бал кармаган бармагын жалайт.

süte/çorbaya ağız yanan ayranı üfler de içer мак. сүткө оозун күйгүзгөн айранды үйлөп ичет ж. б.

12. Түрк этиштеринин **-mak/-mek** менен берилген макала башы кыймыл атооч формаларынын кыргызча котормосун берүүдө ылайыгына жараша кыймыл атоочтордун **-уу/ -үү, -оо/-өө, -ыш, -ма, -мак, -май** түрлөрү колдонулду. Кыргыз оозеки адабиятында жана тилинде кеңири жолуккан этиштин бул формаларын сөздүккө жыш киргизүү аркылуу кыргыз этиштерине тиешелүү эски ийкемдүүлүк, тактык, кыскалыкка жетишүү, аларды монотиптүүлүктөн, кожогойлуктан куткарып, табиятынан келген поэтикалуулугун, көркөмдүгүн арттыруу сыяктуу максаттар көздөлдү.

13. Сөз түркүмдөрүнүн дээрлик бардык түрлөрү уңгу жана айрым учурда туунду түрүндө сөздүккө макала башы болуп кирди.

а) Сын атоочтун уңгу шекили жана күчөтмө (**bembeyaz** 'аппак', **yemyeşil** 'жапжашыл', **büsbütün** 'бүпбүтүн') жана азайтма (**mavimsi** 'көгүлтүр', **sarımtırak** 'саргыч', **karaca** 'каралжын') түрлөрүнө да өзүнчө орун берилди.

б) Сан атоочтордон эсептик сандар 1 ден 10 го чейин, ондук сандар, жүз, миң, миллион, миллиард, нөл; иреттик сандар 10 го чейин (**birinci, ikinci** ...), топ сандар 1 ден 10 го чейин (**birer, ikiye, ... onar**) өзүнчө макала башы болуп кирген болсо, чамалама жана бөлчөк сандар тиешелүү эсептик сандар макаласы ичинде орун алды.

в) Ат атоочтун бардык уңгу түрлөрү, ал эми жактама, шилтеме ат атоочтордун уңгуну өзгөрткөн кыйыр түрлөрү да өз алдынча макала болуп алынды. (**ben -bana, sen-sana, o-onu-onun** ж.б.).

г) Түрк байламта, жандооч, бөлүкчөлөрүнүн баары сөздүк тизмекте орун алды.

д) Сырдык сөздөр (*сырд. с.*), тууранды сөздөр (*туур. с.*) сыяктуу тиешелүү кыскартуулар коюлуу менен, мүмкүн болгон учурда кыргызча эквиваленти, болбосо ачыктамасы курсив аркылуу берилди.

14. Өлкөлөрдүн жана элдердин түркчө аталыштары, кеңири белгилүү географиялык, тарыхый аттар да сөздүктүн алфавиттик тартибинде баш тамгалар менен орун алды.

Almanya	Германия	Alman	немец
Cezayir	Алжир	Arnavutluk	албан
Çin	Кытай	Yunan	грек
İngiltere	Англия	Rus	орус ж.б.

15. Этимологиялык тиешелүүлүк толук такталбаган маселе болгону үчүн эч бир сөзгө этимология берилбеди.

GİRİŞ

XXI. yüzyılın eşiğine gelindiğinde bağımsızlığını elde eden Kırgızistan Cumhuriyet'nin ele aldığı ilk çalışmalardan biri, Kırgızistan'ın aslı nüfusunu teşkil eden Kırgızların millî dili Kırgızcaya devlet dili statüsünün verilmesi ve ülkeye her alanda yeterli hizmet edebilecek güçlü dil sıfatını kazandırmak olmuştur. Kırgız aydınlarına, dil bilimcilerine ve bütün topluma Kırgızcanın halkın tüm siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini karşılayabilecek bir iletişim aracı durumuna getirilmesi görevi de verilmiştir.

Resmî kayıtlarda adı M.Ö. 201 yılından itibaren geçmeye başlayan ve en eski Türk yazıtlarından Yenisey yazıtlarıyla doğrudan doğruya bağlantılı olduğu sanılan Kırgızca, kendisinin bu uzun ve çetin tarihinden dolayı Türkolojide özel bir yere sahiptir. Yazı diline kavuştuğu son yüz yıl içerisinde Kırgız dil biliminin gramer, söz varlığı, terminoloji, diyalektoloji, leksikografi gibi tüm alanlarında kayda değer araştırmalar yapılmış, ilmî ve ders kitapları, sözlükler yayımlanmıştır.

Kırgız Türkçesinin kelime hazinesinin derlenmesi ve yayımlanmasında Kırgız leksikografları da üzerlerine düşen vazifeyi yaptılar. Türkoloji tarihinin önemli şaheserlerinden biri sayılan K.K. Yudahin'in "Kırgizsko-Russkiy Slovar" ("Kırgızca-Rusça Sözlük")ünden sonra yayımlanan "Russko-Kırgizskiy Slovar" ("Rusça-Kırgızca Sözlük"), "Kırgız tilinin түшүндүрмө сөздүгү" ("Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğü"), zıt anlamlı, eş anlamlı kelimeler, deyimler, atasözleri, ağızlar, imlâ, onlarca okul ve terminoloji sözlükleri ile Kırgızcanın zengin kelime hazinesi çeşitli yönlerden araştırılmış ve ortaya konulmuştur.

Kırgız leksikografisinin tarihine bakıldığında, çeviri sözlüklerinin, genellikle Rusça, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dünya dilleri ile ilgili yapıldığı görülür.

Türk dili ailesi içinde ise, hem karşılaştırmalı gramerlerin, hem de çeviri sözlüklerinin hazırlanması çalışmalarının yeterince ilgi görmediği, ihmal konusu olup geldiği bilinmektedir. Hâlbuki, Türk dilleri karşılıklı olarak birbirini zenginleştirmede, sözlük fonlarını tamamlamada, kelime ve terim ortaklığını oluşturmada paha biçilmez iç kaynak görevini üstlenebilirlerdi.

Bilindiği gibi, Türk dilleri arasında karşılıklı incelemeler, çeviri ve diğer amaçlı sözlüklerin hazırlanması çalışmaları, bazı objektif, subjektif sebeplerden dolayı ihmal edilegelmiştir.

Tarihî yönden Kırgızların, Kıpçak, Karluk grubuna dâhil olan Türklerle her zaman komşu yaşadıkları, aynı dış ve iç etkenlere maruz kaldıkları için bu halkların kelime hazinelerinde belli derecede benzer söz katmanlarının olduğu göze çarpar. Aynı fikir Kırgızcanın, Türkçenin Oğuz grubundaki dillerle alâkası için söylenemez.

Burada Oğuz grubunun Kırgızlardan sadece coğrafi uzaklığı değil, Anadolu Türkçesi gibi grubun en kalabalık temsilcisinin siyasî, ekonomik ayrıcalığı ve diğer gruplarla aralarında yakın bir temas olmadan gelişmesi de önemli rol oynamıştır.

Türkiye Türkçesinin 600 yıla yakın bir süre bir dünya devletinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî dili olarak yazılı ve sözlü şekillerini devam ettirmiş olması, bu dilin sürekli büyüme ve gelişme seyrinde olmasını sağlamıştır.

Asya, Afrika, Avrupa gibi üç kıtaya yayılan bu büyük İmparatorluğun iç ve dış bağlantılarını, ihtiyaçlarını karşılayabilen Türkçe Arapça, Farsça ve belli ölçüde Avrupa (genellikle Fransızca) dillerinin güçlü etkisinde kalmış da olsa, halkın dilinde kendi kökünden hiç bir zaman kopmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasından sonra genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çalışmalarından biri ülkenin tüm yurttaşlarına eşit bir şekilde hizmet edecek, eğitimde, kültürde hızlı kalkınmayı sağlayacak bir dil reformunun gerçekleştirilmesi, Osmanlı Devletinin son zamanlarında birbirinden iyice kopmuş olan resmî ve edebî dil ile halk dili arasındaki uzaklaşmanın ortadan kaldırılması olmuştur.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliği ve bizzat katkısı ile gerçekleştirilen dil reformu ile Türk dili olarak değiştirilen, kelime yapım sistemi esnek ve öz Türkçe kelimelere ve eklere dayandırılan, toplum hayatına girmekte olan yeni kavramları ve hadiseleri anında dilde yansıtabilecek kapasite ve potansiyele sahip yeni bir edebî dil geliştirilmiştir.

1928 yılında Arap alfabesinden Türkçenin ses özelliğine en uygun olan Lâtin alfabesine geçilmesi, reformun başlıca amaçlarından olan Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtulmada ve sadece üst sınıf mensuplarının iletişim aracı durumuna gelen Osmanlıca'yı bütün halk tabakalarına hizmet edebilecek yeni edebî Türkçe ile değiştirmede önemli adımlardan biri olmuştur.

1920'li yılların sonu 1930'lu yılların başından itibaren “dili temizleme” veya “Türkçeleştirme” sloganıyla başlatılan dil siyasetinin temelinde öz Türkçe kelimelerin derlenmesi, canlandırılması ve bu örnek kelimeler esasında yeni kelimeler üretilmesi gibi amaçlar yatıyordu. Bu hususta yapılan çalışmalar genel olarak üç yolla gerçekleştirilmiştir: Eski Türk yazıtlarının, eserlerinin dilinin taranması, Anadolu'nun bütün ağızlarının ve şivelerinin malzemelerinin derlenmesi ve Türkçenin tüm kelime yapım sisteminin harekete geçirilerek yeni kelimelerin türetilmesi.

Türkiye Türkçesinin kendi iç kaynakları ile beraber bu çalışmaya aynı kökten gelen Türk halklarının dil örnekleri de geniş ölçüde dâhil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, K.K.Yudahin'in 1940 yılında Moskova'da yayımlanmış olan 25 bin sözü kapsayan “Kirgizsko-Russkiy Slovar”(“Kırgızca-Rusça Sözlüğü”) de bu reform kapsamında Abdullah Taymas tarafından çevirilerek 1945'te yayımlanmıştır. Orijinaldeki sonradan eleştirilip düzeltilen yanlışlıklara, eksikliklere (“Sözlük”ün 1965'teki düzeltilmiş baskısı 40 bin kelimeliktir) ve çeviri hatalarına rağmen adı geçen sözlük Kırgız ve Türkiye Türkçeleri arasında ilk dil köprüsü olarak hâlen hizmet etmesi açısından değerlidir.

Elbette, bugünkü durumu ile Türkiye Türkçesini eksikliklerden, problemlerden uzak ideal dil olarak göstermek mümkün değildir. Gelişmekte olan herhangi bir millî dilde yaşandığı gibi, Türkiye Türkçesinde de kendine özgü bir takım sorunlar ve problemler yaşanmaktadır. Yine de bugün devlet dili statüsüne yeni kavuşmuş genç Türk yazı dilleri için Türkiye Türkçesinin gelişim ve oluşum tarihinden, özellikle de dil reformu tecrübelerinden alacağı örnekler az değildir.

Kırgızistan-Türkiye ilişkilerinin çok yönlü olarak geliştiği günümüzde çeşitli amaç ve biçimdeki Türkçe-Kırgızca ve Kırgızca Türkçe sözlüklerin hazırlanmasına büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle de Türkiye üniversitelerinde Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatları bölümlerinin, Kırgızistan'da ise eğitim ve öğretim dilinin Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olduğu ilk ve yüksek öğretim kurumlarının açılması, bu öğretim kurumları için eleman yetiştirilmesi, ilmî ve pedagojik yayımların hazırlanması gibi gereksinimlerden dolayı bu tür sözlüklere olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Kırgızistan'da Türkçe, İngilizce ve Rusçadan sonra öğrenilmesi en çok tercih edilen bir dil hâline gelmiştir. Sözlüğün amaçlarından biri de Türk Cumhuriyetlerinde artan Türkiye Türkçesini öğrenme ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmaktır.

Sözlüğün bir diğer, belki de en önemli amacı, Çağdaş Kırgız Türkçesinin söz varlığının tüm olanaklarını Kırgız toplumunun gözleri önüne sermektir. Bunu Türkiye Türkçesi gibi Türk dili ailesinin en güçlü temsilcisi karşısında aktarma yoluyla göstermek, Kırgız toplumundaki son zamanlarda kendi ana diline olan bakış açısını değiştireceği beklentisinden dolayı da çok önemlidir.

Eserin ilk sayfasına “Ene tilime estelik” (“Ana dilime armağan”) cümlesi de işte bu amaçla konulmuştur. Kırgızcada **estelik** kelimesinin iki anlamı vardır : 1. armağan. 2. anıt. Bu ibareyi Sözlüğün ilk sayfasına koyarken yaptığımız eserin halkımıza bu iki anlamda da faydalı olması amaçlanmıştır.

Genelde, yazı dilinin ortaya çıkması, konuşma dilinin yazıya dökülmesi, halkın dilinin ağızlar, şiveler şeklinde değil, ulusal bir dil şeklinde belli normlar, kurallar çerçevesinde gelişeceği açısından da bir yüksek basamak sayılır. Yeter ki, bu geçiş sırasında halkın yüzyıllar boyu yaşatageldiği dil geleneğine zarar verilmesin ve yeni bünyesinde yaşama kabiliyetini kaybetmesin. Fakat öyle görülüyor ki, Kırgızcada, yazı diline geçilirken gerek alfabede, gerekse imlâ prensiplerinde yol verilmiş dilin özüne aykırı bir takım kurallar dilin kendine yabancılaşmasına ve yozlaşmasına yol açmıştır. Bu durum, dilin nesilden nesile aktarılma aşamasında belli bir kırılmaya meydan vermiş olmalıdır ki, yeni nesil kendi dilinin imkanlarını tanımaz olsun, onu hayatının en önemli iletişim aracı değil de, Kırgız kimliği altında sırtında taşıyacağı faydasız bir yük olarak görür hâle gelsin.

Bir ulusun dilinin onun bağımsızlık döneminde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı görülmemiş bir olaydır. Ne yazık ki, Kırgızistan'daki dil durumunu inceleyen uluslar arası kuruluşların verileri de, kendi tespitlerimiz de bu durumu doğrulayıcı yöndedir.

Nitekim, 24 Mart 2005 tarihinde Kırgızistan'da gerçekleşen siyasî devrimin en

belirgin etkenlerinden biri de Kırgız halkının ekonomik sıkıntılarının yanısıra millî değerlerinden, her şeyden önce ana dilinden yoksun bırakılması, ana dilinde yüksek öğrenim görememe, toplantı yapamama, hakkını savunamama, iş yazışmalarını yürütememe gibi sosyal açıdan kendi ülkesinde azınlık durumuna düşmesinden kaynaklanan sıkıntılara sağır kalan iktidara olan kin ve öfkesinin dışa vurması idi.

Bundan bir kaç yıl önce geldiğim Türkiye’de insanların dil sıkıntısı çekmeyen bir ortamda yaşadıklarını gördüğümde, esas hürriyet budur demiştim. Bu ülkenin de yüzyılın başında aynı sıkıntılar içinde yaşadığını, fakat başarıyla gerçekleştirilen dil reformu sayesinde halkın diline dayalı yazı dilinin geliştirildiğini öğrenince, bu dili esaslı bir şekilde öğrenmeyi ve Türkçeden Kırgızcaya aktarmalı sözlük yapmayı amaç edinmiştim.

Türkiye’de kaldığım 12 yıllık sürenin neredeyse yarısı huzurlarınıza sunduğum sözlüğü hazırlamakla geçti. 50 bin kelime kapasiteli bu sözlük, Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesinin çağdaş yazı dillerini esas almaktadır.

Kırgızca veya herhangi bir Türk yazı dili, tarihinin yeni döneminde kaldığı yerden devam etmesi ve ilerleme kaydetmesi için, önce kendi dil ortamını iyice değerlendirmelidir. Benim dilimin gelişmesine engel olan unsurlar nedir, sorusuna cevap aranması, dili daha etkili kılacak, topluma tam anlamıyla hizmet verecek kapasiteye ulaştırmanın gayesi gösterilmesi, bunun için gerekli olanaklar, örnek olacak tecrübeler varsa bunlar gözden geçirilmesi ve yararlanılması gerekir.

Bugün Kırgızistan’da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde Türkçenin 1920’li yılların başında yaşadığı ve dil devriminin yapılmasını gerektiren duruma benzer bir durum yaşanmaktadır. Tıpkı, Cumhuriyet dönemine kadarki Osmanlıca ile halk dili arasındaki uzaklaşma gibi Kırgızistan’da da genelde Kırgızca konuşan ve Rusçayı iyi bilmeyen kırsal kesim ile Kırgızca bilmeyen şehirli Kırgızlar arasındaki uçurum gittikçe artmaktadır. Yanlış dil politikası nedeniyle üstün duruma getirilen Rusçanın artmakta olan ağırlığı, yeni neslin geleceğini güven altına almak ve toplumda iyi bir yere gelebilmek için Rusçaya ve İngilizceye yönelmesine, ana dilinden giderek uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Hazırladığım Sözlüğün her maddesini kendi diline ve millî değerlerine kayıtsız görünen bu kitlenin dikkatini çekmek, millî duygularına hitap etmek, ana dillerinin 700 yıllık yazı dili geleneği olan bir dil karşısında hiç zorlanmadan, tüm zenginliğiyle, doğal hâliyle rekabet edebilecek durumda olduğunun farkına varmaları düşüncesiyle yazdım.

Türkiye Türkçesi gibi Türk dünyası içinde fonksiyonel açıdan gelişmiş, işlek, uzun müddet devlet ve yazı dili olma geleneğine sahip, aynı zamanda da en kalabalık kitlenin konuştuğu, kelime ve terim yapım sistemi gelişmiş bir dilden aktarma sözlük yaparak Kırgız Türkçesinin de bu dilden geri kalır bir tarafının olmadığını, toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek güç ve zenginlikte olduğunu kanıtlamak, yeni neslin kendi diline olan güvenini sağlamak Sözlüğümüzün esas amacıdır.

Sözlüğün özgün dizini, dünya leksikografisinin tartışılmaz mükemmeli

örneklerinden olan “Büyük Türkçe-Rusça Sözlük” (1977), “Sovyet Ansiklopedik Sözlüğü”(1989), “İngilizce -Türkçe/ Türkçe -İngilizce Redhouse Sözlüğü” (1998), “Çağdaş Türkçe -İngilizce Redhouse Sözlüğü”, “The Oxford Turkish-English Dictionary” (1984), “Türkçe Sözlük” (8-9.baskı,1988; 1998), “Anabritanika” (1-32.cilt, 1993-1994) gibi önemli kaynaklardan yararlanılarak çıkarıldı.

Sözlüğün, iki dilin ortak söz varlığını ön plana çıkarma gibi başlıca amacına uygun olarak ortak kelimeler, deyimler ve atasözleri üzerinde özellikle duruldu. Çağdaş edebî Türkçenin esas alındığı Sözlüğün madde başları arasında bazen yerel kullanıma ve konuşma diline ait диал.(ağız) ve ооз. (konuşma dili) veya esk. (eskimiş kelime) kısaltmalarıyla verilmiş olan iki dildeki ortak kelime, deyim ve atasözlerine rastlanması işte bu hususla açıklanabilir.

Kelime maddelerinin yerleştirilmesinde okuyucuya çeviri netliğini ve bilgi bolluğunu sağlayacak uluslar arası prensipler tercih edildi. Sözlüğün Türkçe kısmının yazılmasında 2000 yılında yayımlanmış olan “İmlâ Kılavuzu”ndan, Kırgızca kısmı için ise “Kırgız Tilinin Orfografyalık Sözlüğünden” (1983), ayrıca Kırgızca üzerinde yayımlanmış olan tüm sözlüklerden ve ansiklopedik eserlerden yararlanıldı.

Sözlüğün hazırlanması sırasında karşılaştığımız sorunların başında doğal olarak Kırgızca ile Türkçenin farklı alfabeleri kullanmaları sorunu geldi. Madde içinde sekiz çeşit yazım şeklinin, çok sayıda işaretin sürekli birbirine geçip durduğu dikkate alınırca, dizgi çalışmasının ne kadar zor bir ortamda gerçekleştiği anlaşılır.

İkinci bir zorlandığımız husus, Türkçe birleşik kelimelerin yazılmasındaki istikrarsızlık, bu kelimelerin madde içine alınması veya tek başına kullanılması konusunda belli kriterlerin olmayışı oldu. Ayrıca “Türkçe Sözlük”te iki veya üç parçadan oluşan kelimelerin madde başı olarak alınması da, çalışmamız için öngörülen prensiplere uygun gelmedi. Türkçe-Rusça ve Türkçe-İngilizce sözlüklerin mütercimlerinin de aynı durumdan yakınlıkla çoğu kelimeleri birleştirerek madde başı yapmakla soruna çözüm buldukları görüldü. Biz ise prensip olarak Türkçenin yürürlükteki “İmlâ Kılavuzuna” riayet edeceğimizi belirttiğimiz için ona bağlı kalmak zorundaydık. Sorunu ayrı yazılan birleşik kelimelerin hepsini madde içine alarak, bitişik yazılanları ise ayrı madde olarak vererek çözdük.

Tarihî yönden bir yazı dili olarak gelişen Türkçe ile son yüzyılda yazı diline geçmeden önce genel olarak bir konuşma dili olarak gelişen Kırgızcanın alıntı kelimeler katmanı bakımından da çok büyük farklılıklar arzettiği görüldü. Örneğin, Kırgızca ile Türkçenin Arapça, Farsça kökenli kelimelerindeki ses ve anlam değişiklikleri ayrı ayrı inceleme konuları olabilecek derecede olduğu farkedildi. Ortak Batı kökenli kelimeler de Kırgızcaya genel olarak Rusça, Türkçeye ise daha çok Fransızca vasıtasıyla girdiği için, bu dillerin izlerini taşımaktadırlar.

Ana Türkçe kelime katmanının da sözü edilen iki dilde korunma derecesi aynı olmadığı gözlemlendi. Türkiye Türkçesinde bu katman daha çok Anadolu ağızlarında korunduğu için aradaki paralelliğin sağlanmasında, kimi zaman ağız ve konuşma dili verilerine başvuruldu. Ancak bunun gibi sıradışı durumlar belli

kısaltmalar eşliğinde verildi ve Sözlüğün ana çizgisinin edebî dil çizgisinden uzaklaşmasına yol verilmedi. Sonuçta bir Oğuz grubu temsilcisi olan Türkiye Türkçesi ile bir Kıpçak grubu temsilcisi olan Kırgız Türkçesinin örneğinde Türk yazı dillerinin ne gibi etkenlere maruz kaldığı ve bu dillerde ne gibi değişikliklerin meydana geldiği ortaya çıkarılmış oldu.”Türkçe-Kırgızca Sözlük”, uzun müddet birbiriyle temas etmeden gelişen bu iki Türk dilinin ortak ve farklı yönlerini gözler önüne sermesi açısından da Türkolojiye sunulan bir hizmet sayılabilir.

Hazırladığımız “Türkçe-Kırgızca Sözlük”ün, böylesine büyük amaçlara hizmet edeceğinden ayrıca gurur duyuyorum. Sözlükte tespit edilecek eksikliklere ve yanlışlıklara yönelik yapılacak düzeltmelere, eleştirilere ve yardımlara her zaman açık olduğumu belirtir, gulzura@yahoo.com internet adresime iletebileceğiniz mesajlarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Sözlükten, Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesini öğrenmek, öğretmek, bu dillerde yayımlanmış edebî, ilmî, popüler v.s. eserleri, basın, yayın malzemelerini okumak isteyenler ve çeviri işleriyle uğraşanlar faydalanabilirler. Sözlük, ayrıca Türkologlar, tercümanlar, öğretmenler, diplomatlar, Doğu bilimleri fakülteleri öğrencilerinin yanısıra Türkçe ile Kırgızcaya ilgi duyan herkese yararlı olabilir.

Sözlüğün uzun süren hazırlanma aşamasında bana her zaman cesaret veren ve sabırla destekleyen babam Cumakun TURGANBAEV’e, eşim Razak SAIDILKANOV’a, değerli hocalarım Kırgız Bilimler Akademisinin Aslı Üyesi Prof.Dr Bübiyna ORUZBAYEVA’ya, Prof.Dr Salican CİGİTOV’a ve iyi niyet gösteren herkese sonsuz şükranlarımı sunarım.

Doç.Dr Gülzura CUMAKUNOVA
Yazar

SÖZLÜĞÜN YAPISI VE PRENSİPLERİ

Sözlük'ün geniş çaplı okuyucu kitlesine hitap edeceği göz önünde bulundurularak Türkiye Türkçesinin bütün aktif kelime kadrosu, serbest ve sabit kelime grupları, deyimleri, edebî dilde yaygın olan meslekî kelimeleri ve terimleri kapsama alınmıştır.

Kelime maddelerinin yerleştirilmesinde okuyucuya çeviri netliğini ve bilgi bolluğunu sağlayacak uluslar arası prensipler tercih edildi.

1. Madde başı olarak Türkçenin kök ve yapım ekleri vasıtasıyla türemiş gövde kelimeleri alındı. Türkçe madde başı kelimeler ve bu kelimelerle ilgili örnekler, küçük Lâtin harfleriyle koyu olarak; madde açıklamaları ise açık Kiril harfleriyle yazılmıştır. Büyük harfler sadece özel isimlerde kullanılmıştır. Kelime anlamlarının sırası Arap rakamları ile nokta koyularak, deyim, kelime grubu anlamlarının sırası ise parantez altında Arap rakamları ile verilmiştir. Örneğin:

dalmak 1.сууга чумкуу/сүңгүп кирүү. 2.(бир ишке/топко/жерге) бат кирип/аралашып кетүү, сүзө качырып кирүү. ... **dalıp çıkmak** 1) (деңизге/көлгө ж. б.) чумкуп-калкып сүзүү. 2) (деңизге/көлгө ж. б.) чөмүлүп чыга калуу. 3) бир киргенде бир топ жерге кирип чыгуу.

Kelime anlamlarının sırası en çok kullanıma sahip esas anlamından diğer anlamlarına, sırasıyla mecazî (өтм.) ve argo (арго) anlamlarına doğru sıralanmıştır. Kelime anlamlarından sonra o maddeyle ilgili kalıplaşmış kelime grupları, deyimler, atasözleri alfabe sırasına göre herhangi ayırt edici işaret koyulmaksızın verilmiştir.

Deyimler ve kalıplaşmış sabit kelime gruplarının sırasını belirtmede madde başı kelimeye getirilmiş eklerin değil, ikinci kelimenin başındaki harflerin alfabetik sırası dikkate alınmıştır. Böylece deyimleri birkaç sıra içinden arama meşakkatinden da kaçınılmıştır. Örneğin:

adam ... -a dönmek адам/киши болуу. **~ına göre** кишиге жараша. **~іне çıkmak** элдин алдына чыгуу, эл көзүнө көрүнүү. **~dan saymak** киши катары көрүү ж.б.

Madde başı kelimeler, madde içinde ~ işareti ile belirtilmiştir. Bu işaret, madde içindeki örnekler, deyimler, sabit kelime grupları ve atasözleri içinde de aynı şekilde kullanıldı. Kelimeye ek getirildiği zaman meydana gelen herhangi bir ses değişmesi (ses düşmesi, yumuşama v.s.) hadiselerinde, ~ işareti sözün o değişmiş şeklini yansıtacak şekilde kullanıldı. Örneğin:

açıklık,-ğı... fikrin ~ı пикирдин ачыктыгы.

cürüm,-rmü... ~ü başkasının üstüne atmak күнөөнү башкага жаба салуу.

2. Çeviri kısmındaki yakın eş anlamlı sözler birbirinden virgülle ayrıldı.

eziçi 1.эзүүчү, басмырлоочу, жан кейиткен. 2.басымдуу, көпчүлүк.

Açıklama sırasında bir kelimeye bağlı eş anlamlı kelimeler arasına eşitlik (/) işareti konuldu. Örneğin:

idareli 1.жакшы башкарылган/жетектелген/уюштурулган.

idarî башкарууга байланыштуу/тиешелүү.

3. Eş sesli kelimelerin her biri madde başı olarak alınmıştır; kaynakları ve anlamları farklı olan bu tür kelimeler Romen rakamlarıyla birbirinden ayrılmıştır.

dolu I 1.толо, толтура. 2.көп, мол, бай. 3.ээленген, бош жери жок.

dolu II мөндүр.

4. İki veya üç çeşit yazım özelliğine sahip olan kelimelerin en sık kullanılanına açıklama getirilmiş; diğerlerine ise *к.* (караңыз ‘bakınız’) kısaltmasıyla gönderme yapılmıştır.

5. Aynı kökten gelen tam anlamdaş, ancak morfolojik yapısıyla birbirinden biraz farklı kelimeler aynı madde içinde madde başı olarak yan yana yer almıştır.

içgüdülü, içgüdüsel 1.ичкүдүдөн чыккан, инстинк боюнча ...

geğiriş, geğirme кекирүү...

6. Eğer madde başı kelime tek başına kullanılmayıp, herhangi bir sabit kelime grubunun veya birleşik kelimenin terkiбинde duruyorsa, onun sadece ilk kelimesi madde başı olarak alınıp, iki nokta üst üste ve ~ işareti koyulduktan sonra diğer kısmına açıklama getirilmiştir. Tekrarlı ikilemeler için (~ ~) işareti konulmuştur. İki, üç kelimeden oluşan birleşik kelimelerin bitişik yazılma durumlarında ve **etmek, olmak** yardımcı fiillerinin kelimeyle kaynaşmış durumlarında, bu tür kelimeler madde başı olarak verilmiştir. Bütün diğer durumlarda ise birleşik kelimeler birinci kelimeye bağlı olarak madde içinde yer almıştır. Örneğin:

hatır: ~ hutur же ~ ~ катыр-кутур же катыр-катыр (*бир катуу нерсени чайнаганда же үстүнө басканда чыккан үн*).

haşım : ~ ~ haşlanmak күнгө какталыш/куйкаланыш.

7. Kelime ile ek arasında meydana gelen bütün ses değişiklikleri, okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla sözlükte özel olarak gösterilmiştir. Aşağıda ayrı maddeler hâlinde belirtilen bu durumlar, madde başından hemen sonra virgül ve tire koyularak değişmiş ek şeklinde sunulmuştur.

a) Türkçede sonu k, t, ç, p, f gibi sert ünsüzler ile biten kelimelere ünlü ile başlayan ekler eklendiğinde, bazen bu seslerde yumuşama (ğ, d, c, b, v olarak) meydana gelir, bazen de gelmez. Sözlük’te bunun gibi durumlara açıklık getirilmiştir. Örneğin:

kabak,-ğı 1.бот. кабак, ашкабак ....

iç, -çi 1.ич, ички....

kağıt,-dı кагаз ...

saat, -ti саат....

mikrop,-bu микроб... v.s.

б) İki heceden oluşup, ikinci hecesi dar ünlüler (ı, i, u, ü) ile biten Türkçe ve Arapça kelimelere ünlü ile başlayan ek getirildiğinde, ayrıca onların **olmak, etmek** yardımcı fiilleri ile kaynaşmış durumlarında, kökte ses düşmesi meydana gelir. Örneğin, **sabır – sabrı – sabretmek; atıf – atfı – atfetmek** v.s. Böyle durumlarda kökün kısaltmış şekli madde başından sonra tire ile gösterilmiş, yardımcı fiillerle kaynaşmış şekilleri ise özel madde olarak verilmiştir.

kadir, - dri..., kabız, - bzi..., ilim, -lmi...,

seyir, -yri..., zikir, -kri..., ıtır, -trı....

zikretmek 1. атын атоо, айтып эскерүү. 2. *дин* зикир чалуу.

ç) Türkçeye kök şeklinde tek ünsüz olarak girmiş, fakat ünlü ile başlayan ek aldığı anda orijinalindeki çift ünsüzlü şeklini tekrar meydana getiren Arapça kelimelerdeki değişimler de Sözlük'te özel olarak gösterilmiştir.

hak, -kkl ..., his, -ssi..., zan,-nni..., ret, -ddi...

Bu kelimelerin **etmek, olmak** yardımcı fiilleri ile kaynaşmış şekilleri ise ayrı madde başı olarak alınmıştır.

zannetmek (деп) ойлоо/саноо/түшүнүү.

reddetmek 1. жокко/жалганга чыгарыш, моюнга албаш...

ç) Kelime içinde ve sonunda kalın ünlüler bulunmasına rağmen ek alınca incelve meydana gelen yabancı kelimelerdeki ses değişikliklerine de hususî olarak yer verilmiştir.

alkol,-lü..., hayal,-li..., istikbal,-li...,

sıhhat,-ti..., saat,-ti... ж.б.

d). 3. teklik şahıs iyelik eki almış kelimelerin belirtme hâli ekiyle çekimindeki farklılıklar da bu sözlükte madde başından sonra gösterilmiştir.

balpeteği,-ni аарылар бал толтурган көзөнөктөр ...

başörtü,-yü жоолук...

bayi,-i 1. сатуучу...

8. Bir kelimenin Türkçe, Arapça veya Farsça varyantları eşit şekilde aktif kullanım görüyorsa, hepsine de madde başı olarak ayrı - ayrı açıklamalar verilerek, birbirine *сал.* (салыштыр “karşılaştı”) işareti ile gönderme yapılmıştır.

edebiyat,-tı 1. адабият. *сал.* **yazın, literatür.....**

kabiliyet,-ti жөндөм, шык, мүмкүнчүлүк, талант. *сал.* **yetenek.**

9. Kırgızca açıklamasına ekleme, tamamlama amacıyla verilen çeşitli açıklamalar, esas metinden ayırt edilmek için parantez içinde italik yazı ile ve gerekli kısaltmalar eşliğinde verilmiştir.

a) Terimlerin hangi bilim dalına ait olduğu belirli kısaltmalarla (*буол.*, *геол.*, *мед.*, *тар.*, *ад.* v.s.) verilmiştir. Etimolojik aitlik bütün kelimeler için

netlik kazanmış husus olmadığından hiçbir kelimeye etimoloji verilmemiştir.

b) Çevirinin yetersiz sanıldığı bütün durumlarda italik yazıyla açıklamalar getirilmiştir.

kadavra дене, өлүк (*тажырыйба жасоодо колдонулган*).

batman батман (*2,5'тен 10кг'га чейинки оордук өлчөмү*).

c) Kırgız Türkçesinde karşılığı olmayan Türkiye Türkçesine ait kelimeler (özellikle yemek, yiyecek, giysi, gelenek-görenek adları; edebî, müzik eserlerin adları v.s.) Türkiye Türkçesindeki adıyla çevrilmeden verilip, parantez içinde açıklandı.

kadayıf кадайыф (*түрк таттуусу; чий нан, жалпак кадайыф сыяктуу түрлөрү бар*)...

Hanefi 1. *дин* ханефилик (*Абу Ханифе тарабынан негизделген окуу жана мектеп*)...

ç) Zooloji, biyoloji terimlerinin uluslar arası Latince adları da parantez içinde italik olarak gösterildi.

ağustos böceği,-ni зоол. 1. цикада, үн чыгарып учкан коңуз (*Cicada plebeja*)

arpa 1. *бот.* арпа (*Hordeum vulgare*) ....

d) Madde başı kelimelerin kullanım dereceleri, stil özellikleri gerekli kısaltmalarla belirlendi.

ооз. (оозеки тилде 'konuşma dilinde'), *шылд.* (шылдың сөз 'alay'), *дуал.* (диалектилик сөз 'ağızlara özgü kelime'), алкыш (алкыш 'alkış, hayırdua') v.s.

e) Madde başı kelimeler yalın hâlde, tekil olarak alınmıştır. Türkçede yaygın olan Arapçanın kök değiştiren çoğul ekli isimleri ayrı madde olarak girip, hangi sözün çoğulu olduğu ayrıca parantez içinde belirtilmiştir.

inşaat,-tı (*inşa'tın көпт. т.*).....

ekâbir (*ekber'дин көпт. т.*)....

10. Deyimler, mümkün olduğu kadar Kırgızcadaki en yakın anlamdaşları ile aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise çevirisi verilmiştir. Kırgızca eş anlamlısının yeterince açık olmadığı durumlarda ise kelimesi kelimesine (*сөзм. с.*) çevirisiyle de eşlik edilmiştir.

11. Atasözlerinin madde içine alınmasına hususî olarak sınırlama getirilmiştir. Türk atasözlerinden sadece iki dilin ortaklığının göstergesi olabilecek tıpatıp aynı veya çok yakın anlam taşıyan varyantlarına yer verilmiştir. Örneğin:

armut ağacından uzak düşmez *мак.* алма сабагынан алыс түшпөйт.

bal tutan parmağını yalar *мак.* бал кармаган бармагын жалайт.

süte/çorbaya ağzı yanan ayranı üfler de içer *мак.* сүткө оозун күйгүзгөн айранды үйлөп ичет.

12. Türkçenin -mak/-mek'le verilmiş madde başı mastarları, Kırgızcaya duruma göre -uu/-üü, -oo/-öö, -iş, -mak, -may mastarlarıyla aktarıldı. Kırgız sözlü edebiyatında ve dilinde geniş kullanımda olan bu mastar türlerinin Sözlük'te yoğun şekilde kullanılması, Kırgız fiillerine esneklik, çok çeşitlilik, kısalık kazandırmak, aynı zamanda da onları monotonluktan, durgunluktan kurtarmak, tabiatındaki şiirselliğine, ahenkliliğine tekrar kavuşturmak gibi Sözlük'ün amaçlarına uygun olarak yapıldı.

13. Kelime türlerinin hemen hemen bütün çeşitleri kök, bazılarının ise gövde şekilleri Sözlük'e ayrı madde başı olarak girdi.

a) Sıfatların kök ve pekiştirme ifade eden (**bembeyaz** 'annak', **yemyeşil** 'жапжашыл', **büsbütün** 'бүпбүтүн'), eksiltme ifade eden (**mavimsi** 'көгүлтүр', **sarımtırak** 'саргыч', **karaca** 'каралжын') türemelerine de ayrı olarak yer verildi.

b) Sayılardan; asıl sayılar 1'den 10'a kadar, onluk sayıların hepsi (**on, yirmi, otuz...**), **yüz, bin, milyon, milyar**, üleştirme sayıları 1'den 10'a kadar (**birer , ikişer,...altışar...**) bağımsız madde olarak girdiği hâlde, kesir ve tahminli sayılar gerekli asıl sayıların maddesi içinde yer aldı.

c) Zamirlerin bütün türlerinin kökleri, işaret ve şahıs zamirlerinin ise kökü değişime uğramış bazı çekimli türleri (**beni – bana, sen – sana, o – onu, -ona, -onun** v.s.) de madde başı olarak alındı.

ç) Türkçenin bütün bağlaçları, edatları da Sözlük'te ayrı ayrı yerlerini aldılar.

d) Ünlemler (*сырп. с.*), taklidî kelimeler (*түүр. с.*) işaretleri ile madde başı olarak alınmış ve mümkün olduğu kadar Kırgızca anlamdaşları, olmazsa açıklamaları italik harflerle verilmiştir.

14. Çok yaygın olan coğrafi ve tarihî adlar, ülke ve halkların adları Sözlük'ün maddeleri sırasında büyük harflerle yer aldı.

Almanya	Германия	Alman	немец
Cezayir	Алжир	Arnavutluk	албан
Çin	Кытай	Yunan	грек
İngiltere	Англия	Rus	орус ж.б.

КЫСКАРТУУЛАР KISALTMALAR

авто	автомобиль	otomobil
ад.	адабият	edebiyat
алкыш	алкыш	alkış
анат.	анатомия	anatomi
антроп.	антропология	antropoloji
арго	арго	argo
археол.	археология	arkeoloji
архит.	архитектура	mimarlık
аск.	аскер иши	asker
астр.	астрономия	astronomi
б.з.	биздин заманда	Milat'tan sonra
б.з.ч.	биздин заманга чейин	Milat'tan önce
байл.	байламта	bağlaç
биол.	биология	biyoloji
биохим.	биохимия	biyokimya
бот.	ботаника	botanik
геогр.	география	coğrafi
геол.	геология	jeoloji
геом.	геометрия	geometri
грам.	грамматика	gramer
дең.	деңизчиллик	denizcilik
диал.	диалектология	dialektoloji
дин	дин	din
дипл.	дипломатия	diplomasi
ж.б.	жана башка(лар)	vesaire
ж.б.у.с.	жана башка ушул сыяктуу	ve başka bunun gibi
зоол.	зоология	zooloji
к.	караңыз	bakınız
каргыш	каргыш	kargış , beddua
какшык	какшык	sitem
кино	кино	sinema
комп.	компьютер	bilgisayar
көпт.т.	көптүк түр	çoğul şekli
кыск.	кыскартылышы	kısaltması
линг.	лингвистика	linguistik, dil bilimi
мак.	макал	atasözü
мат.	математика	matematik
мед.	медицина	tıp
метеор.	метеорология	meteoroloji
мех.	механика	mekanik
мис.	мисалы	örneğin
миф.	мифология	mitoloji
муз.	музыка	müzik

мус.	мусулманчылык	müslümanlık
ооз.	оозеки кеп	konuşma dili
опуза	опуза	tehdit
орой	орой тил	kaba dil
өтм.	өтмө маани	mecaz anlam
пед.	педагогика	pedagoji
полигр.	полиграфия	matbaacılık
поэз.	поэзия	nazım
психол.	психология	psikoloji
сал.	салыштыр	karşılaştır
санат	санат, искусство	sanat
саяс.	саясат	siyaset
соода	соода	ticaret
социол.	социология	sosyoloji
сөзм.с.	сөзмө сөз	harfî harfine
спорт	спорт	spor
сүрөт	сүрөт өнөрү	resim
сылык	сылык сөз	nezaket tabiri
сырд.с.	сырдык сөз	ünlem
соода	соода	ticaret
таба	табалаган сөз	—
тамаша	тамаша сөз	maka
тар.	тарых	tarih
театр	театр	tiyatra
текст.	текстиль	tekstil
тех.	техника	teknik
технол.	технология	teknoloji
тилек	тилек	dilek
туур.с.	тууранды сөз	taklidî kelime
ук.	укук	hukuk
фарм.	фармокология	farmokoloji
физ.	физика	fizik
физиол.	физиология	fizioloji
филос.	философия	felsefe
фин.	финансы	maliye
фото	фотография	fotoğrafçılık
футб.	футбол	futbol
хим.	химия	kimya
шахм.	шахмат	satranç
шылд.	шылдың сөз	alay
экон.	экономика	ekonomi
элек.	электр.	elektrik
эск.	эски сөз	eski kelime
эркел.с	эркелетүү сөзү	sevgi sözcüğü

YARARLANILAN KAYNAKLAR
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

- Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara; I. c. 1971; II. c. 1976.
- Anabritanika. Encyclopaedia Britanika ve Ana Yayıncılık.c. 1-32. İstanbul 1993-1994.
- Çağdaş Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü. Redhouse Yayınevi, İstanbul 1997.
- İngilizce-Türkçe/Türkçe-İngilizce Redhouse Yeni Sözlüğü Redhouse Yayınevi, İstanbul 1998.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992.
- Kırgız Sözlüğü. Türk Dil Kurumu. Yay., I-II. Ankara 1994.
- Korkmaz, Zeynep: Gramer Terimleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- The Oxford Turkish-English Dictionary. Oxford at the Clarendon Press-ABC Kitabevi A.Ş., 1984
- Türkçe-Rusça Sözlük. / Русский язык. Москва 1977..
- Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları, I.-II. c. 8. baskı, Ankara 1988.
- Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları, I.-II. c. 9. baskı, Ankara 1998.
- Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү. / III. Жапаров, К. Сейдакматов, - Фрунзе; Илим, 1984.
- Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. /Ж.Осмонова, К.Конкобаев, III.Жапаров.-Бишкек: КТМУ, 2001.
- Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. – Фрунзе; Мектеп, 1984.
- Кыргыз тилинин этимологиялык сөздүгү. – Фрунзе; Илим, 1988.
- Кыргызча-орусча сөздүк. / К. К. Юдахин. – Москва, 1965.
- Мукамбаев,Ж. Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. Фрунзе; Илим, 1976
- Орфографиялык сөздүк. / Х. К. Карасаев. - Фрунзе; Мектеп, 1973.
- Орусча – кыргызча сөздүк. / ред. К. К. Юдахин. – Москва, 1957.
- Өздөштүрүлгөн сөздөр. / Х. К. Карасаев. – Фрунзе; Кырг. Сов. Энци. Башк. Ред., 1986.
- Советский энциклопедический словарь. –Советская Энциклопедия; М.,1989.
- Турсунов, А. Кыргыз тилинин тыныш белгилери.- Бишкек; КТМУ, 2002.

TYRK AЛФАБИТИ
TÜRK ALFABESİ

<i>Жазылышы</i>	<i>Окулушу</i>	<i>Кыргызча туюндурулушу</i>
Aa	[a]	Аа
Bb	[бе]	Бб
Cc	[же]	Жж
Çç	[че]	Чч
Dd	[де]	Дд
Ee	[е]	Ээ, Ее
Ff	[фе]	Фф
Gg	[ге]	Гг
Ğğ	[жумшак ге]	-
Hh	[хе]	Хх
İi	[ы]	Ыы
İi	[и]	Ии
Jj	[дже]	Жж
Kk	[ке]	Кк
Ll	[ле]	Лл
Mm	[ме]	Мм
Nn	[не]	Нн
Oo	[о]	Оо
Öö	[ө]	Өө
Pp	[пе]	Пп
Rr	[ре]	Рр
Ss	[се]	Сс
Şş	[ше]	Шш
Tt	[те]	Тт
Uu	[у]	Уу
Üü	[ү]	Үү
Vv	[ве]	Вв
Yy	[йе]	Йй
Zz	[зе]	Зз

KIRGIZ ALFABESİ
КЫРГЫЗ АЛФАВИТИ

<i>Yazılması</i>	<i>Okunması</i>	<i>Türkçedeki ifadesi</i>
Аа	[a]	Aa
Бб	[be]	Bb
Вв	[ve]	Vv
Гг	[ge]	Gg
Дд	[de]	Dd
Ее	[e]	Ee
Ёё	[yo]	-
Жж	[ce]	Cc
Зз	[ze]	Zz
Ии	[i]	İi
Йй	[iy]	Yy
Кк	[ka]	Kk
Лл	[el]	Ll
Мм	[em]	Mm
Нн	[en]	Nn
ң	[eng]	-
Оо	[o]	Oo
Өө	[ø]	Öö
Пп	[pe]	Pp
Рр	[er]	Rr
Сс	[es]	Ss
Тт	[te]	Tt
Уу	[u]	Uu
Үү	[ü]	Üü
Фф	[ef]	Ff
Хх	[he]	Hh
Цц	[ts]	-
Чч	[ça]	Çç
Шш	[şa]	Şs
Щщ	[tʃ]	-
Ъ	[inceltme]	-
Ыы	[ı]	İi
Ь	[kestirme]	-
Ээ	[e]	Ee
Юю	[yu]	-
Яя	[ya]	-